

Sosyal Uyum-Sosyal Sermaye Eksenli Kalkınma Yaklaşımının Sınıfsal Sonuçlarına İlişkin Bir Değerlendirme

Nilgün Tunçcan ONGAN*

Özet: Toplumsal çelişkileri devlet/toplum karşıtlığı ekseninde tanımlamak, günümüzde hegemonik bir yaklaşıma dönüşmekte ve “piyasanın” toplumun tüm bileşenleriyle uyum içinde olduğunu savunan bir sivil toplum anlayışı hâkim hale gelmektedir. Sınıfsal çelişki ve bunun belirlediği toplumsal güç ilişkilerini göz ardı eden bu yaklaşım, sınıf dışı öğeler ekseninde örgütlenmiş bir dayanışma pratiği yapılandırmakta ve sınıf dışı örgütlü yapıların siyaset alanında yaygınlaşması bir “demokrasi” diskuru halini almaktadır. Bu çerçevede devletin piyasayı denetleme işlevi bütünüyle ortadan kaldırılmakta ve yeni toplumsal kontrol mekanizmaları yapılandırılmaktadır. Yapılan birçok ampirik çalışma, bu yaklaşımın ortaya koyduğu dayanışma ve refah yaratma süreçlerinin işçi sınıfını kapsamadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal uyum, Sosyal sermaye, Sivil toplum, Refah, Sınıfsal çelişki

Abstract: Nowadays, defining social disputes according to state/public contradiction has becoming a hegemonic approach. Within this scope, a civil society view that claims market corresponds to each component of the society is rising. While ignoring class disputes and connected power relations, this approach constitutes solidarity out of class base. And proliferation of associations out of class base in political area becomes a discourse of “democracy”. Within this framework, the state loses its function to discipline the market entirely and new control mechanisms are structured. Many empirical researches show that such kind of solidarity and welfare processes do not involve the working class.

Key Words: Social cohesion, Social capital, Civil society, Welfare, Class dispute

* Yrd. Doç. Dr. İ.Ü. İktisat Fak. Çalışma ek. Ve. En. İl. Bölümü Öğr. Üyesi

Giriş

Kalkınma olgusu, kapitalizmin belirlediği çok boyutlu bir gelişim sürecini ifade etmektedir. Sermaye birikiminin her farklı evresi beraberinde yeni bir kalkınma anlayışı getirirken, kamu yönetimi ve sosyal politika gibi uyarlayıcı mekanizmaların tümü de yeniden şekillenir. Bu çerçevede bir önceki dönemin “geri kalmışlık” ölçütleri, bir sonraki dönemde kalkınmanın başlıca unsurları olarak değerlendirilebilecektir.

Kapitalizmin, artan sermaye akışkanlığı ve denetimsiz piyasa serbestliği ekseninde örgütlendiği bu dönemde kalkınma alanında sivil toplum, sivil özgürlükler ve mülkiyet hakları temelli yeni bir yaklaşım tarif edilmektedir. Ekonomik kalkınmanın kaynakları bakımından maddi olmayan unsurları ön plana çıkaran bu yaklaşım; güven, işbirliği, toplum, dayanışma, istikrar ve demokrasi gibi olguları kalkınma perspektifinin temel bileşenleri arasında değerlendirmektedir.

Yeni politikalar “sosyal uyum” yaklaşımı ekseninde biçimlenmekte ve “sosyal sermaye” olarak nitelendirilen her düzeydeki insan ilişkilerinin kalkınma hedefinde anahtar unsur olduğu düşüncesi savunulmaktadır. Sosyal olan “sermayeleşirken” piyasa da ekonomik alanla sınırlı olmaktan çıkmaktadır. Buradan hareketle, bu yaklaşımın kapitalizmin yapay olarak ayırdığı ekonomik ve toplumsal alanı bütünleştirme işlevi ve/veya potansiyeli taşıdığı düşünülebilir. Ancak bütünleştirme yönteminin ana akım iktisat anlayışını ne ölçüde dışladığı, oluşturulacak yeni politikalar ve bunların sınıfsal sonuçları bakımından belirleyici olacaktır.

“Sosyal uyum” ve “sosyal sermaye” kavramları kimi zaman eşanlamlı olarak kullanılmakta, kimi zaman biri diğerinin unsuru veya kaynağı olarak tanımlanmakta, bazı çalışmalar ise kavramları katkı sağlaması öngörülen refah düzeyi bakımından sınıflandırmaktadır. Kavramların anlamı ve içeriği konusunda literatürde bir mutabakat bulunmamakla beraber, bu yaklaşımlar toplumsal refah süreçlerinin piyasaya müdahale edilmeksizin oluşturulması ekseninde ortaklaşmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, sözü edilen çerçevede belirlenmiş refah yaratma süreçlerini muhtemel sınıfsal sonuçları bakımından değerlendirmek ve toplumsal eşitlik ve demokrasiye katkısı bakımından politik sonuçlarını tartışmaya açmaktır.

Sosyal Uyum: Kuramsal Çerçeve

Sosyal uyum literatüründe oldukça farklı yaklaşımlar yer almaktadır. Kavramın işlev ve içeriği bakımından taşıdığı muğlaklık ona standart bir anlam yüklemeyi engellerken, gerek akademik yazında gerekse politik alandaki tercihler doğrultusunda oldukça esnek ve geniş bir potansiyel barındırmasına imkân tanımaktadır. Örneğin Mc Neil (2006), sosyal uyum kavramının önemini hem akademik hem de politik alanda işlerlik taşımasından kaynaklandığını ifade eder. Sosyal uyum yaklaşımının temelinde ciddi bir entelektüel birikim olduğunu belirtmekte ancak yine de, konunun gerek analitik gerekse ampirik zeminlerde

savunmasız kaldığına dikkat çekmektedir (Mc Neil, 2006’ dan akt. Jenson, 2010: 3). Bernard (1999) ise “kavramımsı” diye nitelendirdiği sosyal uyumun hibrid yapısına dikkat çekmektedir. O’na göre; sosyal uyum zihinsel bir yapılandırma olup iki boyutu bulunur. Bir yanıyla veri analizine dayanarak bilimsel yöntemin bahsettiği meşruiyetten faydalanırken, diğer yanda taşıdığı belirsizlik farklı durumlara uyarlanmasını mümkün kılmakta ve siyasetin ihtiyaçlarına cevap verecek bir esneklik kazandırmaktadır.

Farklı yaklaşımların her biri sosyal uyumun farklı ölçüt ve unsurlarını ön plana çıkartmakta ve kalkınmayla ilişkisi bakımından da farklı bakış açıları ortaya koymaktadır. Bununla beraber uyum seviyesinin ölçümü konusunda da farklı düzeyde veri analiz yöntemleri benimsendiği gözlemlenmektedir.

Sosyal uyum tartışmalarını “ideolojik med- cezir dalgaları” na benzeten Jenson (1998) uyumun yapısal boyutunu beş unsura ayırmakta ve bunları aidiyet/izolasyon, içerme/dışlanma, katılım/pasiflik, kabul görme/reddedilme ve meşruiyet/gayri yasallık olarak sıralamaktadır. Aidiyet; ortak değerleri, içerme; paylaşılan piyasa kapasitesini, katılım; karar alma mekanizmaları içinde yer almayı, kabul görme; çoğulculuğu ve farklılıklara karşı toleransı, meşruiyet ise çatışma durumlarında kurumların temsil gücü ve etkinliğini kapsamaktadır. Bununla beraber Jenson, odağına yerel toplulukları koyan yazarların çoğunlukla bireylerle ve bireylerin refahlarıyla ilgilenirken, toplumun tümüyle ilgilenen yazarların ise yapısal ve kurumsal sorgulamalar yaptığını dikkat çekmektedir.

Bernard (1999) ise sosyal uyumun bütünüyle tesis edilebilmesi için, tüm değişkenlerin anlamının göz önünde tutulduğu ve bunlar arasında belli bir dengenin sağlandığı bir stratejiye ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede, Jenson (1998)’in ortaya koyduğu unsurlara eşitlik/eşitsizlik unsurunu da eklemiş ve her bir unsuru ekonomik alan, politik alan ve sosyokültürel alan olarak ayırdığı üç temel grup içinde sınıflandırmıştır. Ayrıca her bir alanı, “formel bağlar” ve “güçlendirici bağlar” olarak isimlendirdiği iki aşamaya ayırmaktadır. Formel bağlar, uyum için gereken asgari unsurları göstermekte, güçlendirici bağlar ise sürekli hale getiren ve yapılaşştıran bir aşamaya işaret etmektedir. Aşağıdaki tablo bu sınıflandırmayı göstermektedir.

Sosyal Uyumunu Belirleyen Unsurlar

	Formel Bağlar	Güçlendirici Bağlar
Ekonomik Alan	İçerme/Dışlanma	Eşitlik/Eşitsizlik
Politik Alan	Meşruiyet/Gayri yasallık	Katılım/Pasiflik
Sosyokültürel Alan	Kabul görme/Reddedilme	Aidiyet/İzolasyon

Kaynak: Bernard, 1999.

Benzer şekilde, Rajulton vd. (2007) de Bernard (1999)’un üç temel alan ve altı unsur yaklaşımını benimsemiştir. Ancak yazarlar, bu altı unsurun karşılıklı

ilişkisinin istatistiksel analizde yol açabileceği sorunlara dikkat çekmekte ve yaptıkları çalışmanın esas itibarıyla üç temel alana odaklandığını ifade etmektedir

Chan vd. (2006), sosyal uyumun toplumun mensupları arasındaki yatay ve dikey etkileşimlerle ilgili bir durum olduğunu belirtmektedir. Onlara göre bu durum; güven, katılım, yardım ve aidiyet duygularını kapsayan bir dizi tutum ve norm yanında bunların davranışsal tezahürlerini de içermektedir. Bu yaklaşım, analizlerine politik ve sosyokültürel unsurları dâhil ederken, ekonomik unsurları dışlamaktadır. Ekonomik boyutun uyum unsurlarından sadece biri olduğunu belirtmekte ancak temel bileşen olmadığını ileri sürmektedir (Chan vd., 2006 dan akt. Acket vd., 2011). Buna karşılık Kleine (2011), sosyal uyumun ekonomik boyutu çerçevesinde gelir ve kişisel refah düzeyini etkilediğini belirtmekte ve analizlere dâhil edilmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır (Klien, 2011a).

Berger- Schmitt (2002), konuyu iki temel boyut çerçevesinde incelemektedir. “Eşitsizlik” boyutu olarak nitelediği ilk boyutun; fırsat eşitliği, ayrımcılık ve sosyal dışlanma gibi refah dağılımına ilişkin unsurları kapsadığını belirtmektedir. Bununla beraber, ikinci boyutta, toplumun sosyal sermayesi olarak düşünülen tüm unsurları da sosyal uyumun temel ölçütleri arasında değerlendirmektedir.

Fontinha (2005) ise mevcut ölçütlerin eksikliğini vurgularken, sosyal uyumun ölçümünde ve değerlendirilmesinde zaman kullanımı verisinin önemine dikkat çekmektedir. O’na göre; sosyal uyum piyasa dışındaki alanları kapsadığından, zaman kullanımı ile ilişkilendirilmesi kimi durumda tek ve en gerçek ölçütü teşkil etmektedir.

Buna karşılık Wydik (1999), tümüyle farklı bir yaklaşımla, sosyal uyumun az gelişmiş ülkelerde kredi piyasasındaki başarısızlıkları düzeltmek için kullanılıp kullanılamayacağını araştırmıştır. Batı Guatemala’da 137 borçlu grup üzerinde yapılan bu çalışma; sosyal uyumun özdenetim, sosyal bağlar ve grup baskısı unsurlarını ön plana çıkartmaktadır.

Woolley (1998) tarafından yürütülen bir çalışma, sosyal ağlara mensup kişilerin sosyal dışlanma konusunda mensup olmayanlara nazaran daha tepkisel bir tutum sergilemediğini ortaya koymuştur. Çalışmanın sonuçları, zengin bir sosyal etkileşim içindeki bu kişilerin politik aşırılık, toplumsal kuralların ihlali ve toplumsal normlardan sapma konusunda merkezi bir yaklaşım içinde ve toleranssız olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle, Wooley, sosyal dışlanmanın ortadan kalkması, sosyal etkileşimin artması ve ortak değer ve norm paylaşımı gibi literatürde genişçe yer alan unsurların birbiri ile örtüşmediği tezini savunmaktadır (Woolley, 1998’den akt. Bernard, 1999).

Kimi yaklaşım, literatürdeki bu karmaşıklığın birbiri ile ilişkilendirilmesi çok zor olan birçok tanımın ortaya çıkmış olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Buna göre, güncel çalışmalar sosyal uyumu ya çok boyutlu bir olgu ya da pek çok göstergesi olan bir yapı olarak tanımlamakta ve uyum olarak tanımlanan yapılar farklılaşırken sonuçları da farklılaşmaktadır (Friedkin, 2004: 409).

Bununla beraber sosyal uyum, tanımlanan soruna bağlı olduğu gibi bunu kimin tanımladığına bağlı olarak da değişmektedir. Bu durumda, “neyin uyumu” ve “kimin için” soruları gündeme gelir (Jenson, 1998). Bu görüşten hareketle değerlendirildiğinde ise uyum eksenli kalkınma yaklaşımı da egemen hale geldiği ideolojik iklim doğrultusunda somut politikalara dönüşecek ve sınıfsal sonuçları bu çerçevede şekillenecektir.

Sosyal Uyum Refah İlişkisi

Sosyal Uyumun İşlevi

Küreselleşmenin 1970’lerden sonraki evresi, piyasa güçlerinin tam serbestliği doğrultusunda örgütlenmeyi ve buna engel olan tüm kolektif yapıların tasfiyesini gerektirmektedir. Devlet; piyasa güçlerinin denetimi işlevini kaybederken, devletin sosyal işlevini ön plana çıkaran tedbirler terk edilmekte, yeni refah yaratma süreçleri şekillenmekte ve bu doğrultuda kalkınma reformları hazırlanmaktadır.

Kamu kurumlarının kalkınma reformlarını hayata geçirebilme gücü bakımından ise sosyal uyumun belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Sınıfsal ve etnik çatışmaların reformları önleyici etkileri sıkça dile getirilmekte ve az gelişmiş ülkelerdeki toplumsal güven eksikliği sürecin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilmektedir (Easterly vd., 2006).

Tüm bu gelişmeler doğrultusunda, bir kalkınma politikası aracı olarak sosyal uyumdan beklenen somut işlev; refah anlayışının yeniden yapılandırıldığı bir konjonktürde toplumsal çatışmaları engelleyen bir güven ortamı yapılandırmaktır. Ancak toplumsal eşitsizliklerin sürdüğü ve sınıfsal çelişkilerin nesnel koşullarının muhafaza edildiği bir yapıda, oluşturulan güven esas itibarıyla toplumsal muhalefeti etkisizleştirme işlevi gösterebilecektir.

Sosyal uyumun ortaya koyduğu eşitlik anlayışı; sivil toplumu yapılandıran unsurlar, piyasa yoluyla genişleyen seçenekler ve artan kişisel fırsatlar çerçevesinde tanımlanmakta ve “fırsat eşitliği” ekseninde biçimlenmektedir. Ancak fırsat eşitliği, içinde sınıfsal eşitsizlikleri barındırabildiğinden kapitalizme içkin olup mevcut güç dengelerini yeniden üretir (Wood, 2008: 299).

Nitekim bu yaklaşımın sınıfsal eşitsizliklere müdahale etmeksizin gerçekleştiğini ortaya koyan ampirik sonuçlar da bulunmaktadır. Örneğin, ekonomik, politik ve demografik faktörler değişmeksizin, yeni kurumlar yapılandırmak yoluyla sosyal işbirliği kalıplarının nasıl etkileneceğini araştıran bir çalışmanın sonuçları; sosyal uyumun yapısal ve ekonomik ilişkiler değiştirilmeksizin dış müdahale ile tesis edilebileceğini ortaya koymaktadır. Buna göre yeni yerel kurumlar işbirliği kalıplarını kalıcı olarak etkilemekte etkindir ve sosyal uyum kısa sürede yapılandırılabilir (Fearon vd., 2009: 291). Buradan hareketle de, “sosyal uyumu besleyen süreçlerin eşitliği mi geliştirdiği yoksa eşitsizliği mi gizlediği konusu” açıklanmaya muhtaçtır (Jenson, 1998).

Sosyal uyum yaklaşımının değerler üzerinde mutabakat sağlama çabası da tartışılmaktadır. Çünkü piyasa koşulları geçerli olduğu sürece, toplumun herhangi bir değer etrafında dayanışma göstermesi, eşitsizliğin temel unsurlarını ortadan kaldırmayacaktır. Üstelik bu doğrultuda örgütlenmiş bir dayanışma, demokratik sosyal düzenin zorunlu bir unsuru olan eşitlik olgusunun zihinlerden bütünüyle uzaklaştırılması riskini taşımaktadır (Bernard, 1999).

Bernard (1999), eşitlik ile özgürlük ve dayanışma olguları arasındaki diyalektik ilişkiyi vurgularken, kapitalizm ve demokrasinin aynı süreçlerin ideolojileri olmadığını belirtmekte ve piyasanın yalnızca kapitalizmin yaşamsallığı bakımından vazgeçilmez olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla demokrasi ve özgürlükler piyasayla sınırlı tutulmadığı ölçüde dayanışma olgusu da “ortak değerler” eksenine indirgenmeyecektir. Bununla beraber ortak değerlerin toplumu bütünleştirmek yanında bölme potansiyeli taşıdığını da belirtmekte, “*eşitlik ve özgürlükten ümidini kesenler açısından bir sığınak haline dönüştüğü ölçüde*” bölücü işlevinin ön plana çıkacağına dikkat çekmektedir.

Nitekim Berger- Schmitt (2000) de, bir topluluktaki sosyal bağların ait olmayı dışlamak biçiminde gelişebileceğini belirtmekte ve güçlü bir uyumun, sosyal uyum açısından ne ölçüde tehdit olabileceğini tartışmaktadır. Berman and Phillips (2004) ise, toplumların otoriterlik ve totaliterlik düzeyi arttığı ölçüde uyum düzeyinin artması eğilimine dikkat çekmekte ve homojenite ekseninde belirlenmiş bir uyum anlayışına karşı çoğulcu yaklaşımın önemini vurgulamaktadır.

Sosyal uyumun ortaya koyduğu fırsat eşitliği yaklaşımı “sosyal içirme” politikalarıyla somutlaşmaktadır. Bu politikalar özellikle yoksulluk ve sosyal dışlanmayla mücadele bakımından temel politika araçları olarak tanımlanmıştır. Bununla beraber içeriği yalnızca gelir azlığı ile sınırlı olmayıp, bireylerin eşit vatandaşlar olarak toplumla bütünleşmesini önleyen her türlü sosyal, siyasal ve kültürel engelle mücadele edilmesi de bu politikalar kapsamında ele alınmaktadır.

Nitekim günümüzde yoksulluk olgusu da ekonomik, sosyal ve kültürel kaynaklara ulaşamayan bireylerin toplumla bağlarını gitgide yitirmesi olarak tanımlanmakta (Byrne, 1999’dan akt. Ekim, 2007: 81) ve daha genel ve kapsayıcı bir yoksulluk perspektifi ortaya çıkmaktadır. Ancak bu genel ve kapsayıcı yaklaşım, sınıfsal kavrayıştan uzak, vatandaşlık temelli haklar ekseninde belirlendiği ölçüde sorunun kapitalizmle olan nedensellik ilişkisi gizlenmekte ve konu apolitikleşmektedir. Ayrıca sınıfsal niteliği olmayan bir dizi hakkın, ekonomik eşitsizliğin telafi mekanizmasına dönüşmesi riski bulunmaktadır.

Nitekim böyle bir yaklaşımın siyasi yansıması da sermaye dışı kesimlerin hak taleplerini etnik, dinsel ve cinsel kimlikleri üzerinden yükseltmeleri biçiminde gerçekleşmektedir (Güney vd., 2005’den aktaran Ongan, 2009:106). Politik alanın bu doğrultuda şekillenmesinin temelinde, kapitalizmin ekonomik ve toplumsal alanı birbirinden soyutlayan yaklaşımı yer almakta ve kimi zaman bu eğilim “demokrasinin değersizleştirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre biçimsel

demokrasi ile ilişkilendirilen kapitalizm, demokrasinin hem gelişmesini hem de değersizleştirilmesini temsil eder. Sivil özgürlükler, temsil esasının olmadığı politik biçimler açısından bir ilerlemedir. Ancak yapısal ve tarihsel olarak kapitalizmle ilişkili olup demokratik düşüncenin özünü hafifletmektedir (Wood, 2008: 291- 92).

Sosyal Sermaye

Sosyal Sermaye Kavramı ve İdeolojik Niteliği

Sosyal uyum yaklaşımı, çoğu zaman sosyal sermaye kavramı kullanılarak açıklanmaktadır. Buna göre sosyal sermaye; sosyal uyuma göre tanımlanan istikrarlı sistemin temel kaynağı olarak değerlendirilir. Sosyal uyum “yapabilme kapasitesi” olarak tanımlandığı ölçüde, sosyal sermaye ve sosyal ağlar da yapısal bir unsura dönüşecektir (Beauvais ve Jenson, 2002 ve Zetter vd., 2006’dan akt. Jenson, 2010: 9).

Sosyal uyum gibi sosyal sermaye kavramının muğlaklığı da akademik yazında sıkça vurgulanmaktadır. Örneğin Fine (2011), kavramı “kesinlikten yoksunluk durumu” olarak tanımlarken, farklı yaklaşımlı çalışmalar bir yana dil ve işleyiş açısından benzerlik taşıyanların bile kullandıkları yöntem, kuram ve kavramlar bakımından birbirlerinden oldukça farklı olduğunu belirtmektedir. Maddi varlıklar dışında her şeyin sosyal sermaye kabul edilebildiğine ve bunun da, sosyal sermayeden anekdot ve metaforlar yoluyla ve sezgisel bir araçmış gibi bahsetmeyi zorunlu hale getirdiğine dikkat çekmektedir.

Özügürlü (2006) sosyal sermaye kavramının geniş kapsamına dikkat çekerken içeriğinin son derece esnek olduğunu belirtmekte ve bu esnekliğin, özellikle yoksulluk sorununda politik olduğu kadar analitik ve ampirik bir araç olarak da hegemonya yaratabilme gücü bulunduğunu vurgulamaktadır.

Di Ciaccio (2005) ise sosyal sermaye net bir şekilde tanımlanmadığı ve nesnel bir ifadesi olmadığı ölçüde kavramın “değerlendirilemez” olduğunu belirtmekte, spekülative ve tartışmalı bir nitelik taşıdığına dikkat çekmektedir. Bu çerçevede sosyal sermaye ve kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisi de bir sonuca bağlanamayacak ve sosyal sermaye olgusu kalkınma ekonomi politikası içinde yer alamayacaktır.

Sosyal sermaye ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalara yönelik eleştiriler de bir ölçüde kavramın muğlaklığına dayandırılmaktadır. Buna göre, kullanılan farklı tanımlamalar ve ölçütler genel değerlendirmelere ulaşmayı zorlaştırır (Sabatini, 2005). Dünya Bankası ise bu muğlaklığın “kaçınılmaz” olduğunu belirtmekte ve sosyal sermaye ölçütlerinin her yapıda farklılık göstereceği gerekçesiyle uygun ölçütü araştırmacının takdirine bırakmak gerektiğini savunmaktadır (Di Ciaccio, 2005: 43).

Bu çerçevede sosyal sermayenin içeriği, birikimi ve kullanımına ilişkin kuramsal analizler, araştırmacıların ideolojik tercih ve yaklaşımları doğrultusunda belirlenmektedir. Örneğin, Putnam’ın güç ilişkilerini ve çıkar çatışmasını dışlayan sınıf dışı sivil toplum analizlerine karşı Bourdieu sosyal sermaye olgusunu sınıf ilişkileri ekseninde tartışmaktadır (De Flippis, 2001: 783). Bununla beraber sınıf dışı

yaklaşımın literatürdeki bariz yaygınlığı çerçevesinde, sosyal sermayenin akademik işlevine ilişkin eleştiriler de aynı politik düzlemde geliştirilmektedir.

Sosyal sermaye kuramlarının iktisat metodolojisinde bir kaymayı ifade ettiği ileri sürülmektedir. Buna göre neo-klasik teorinin öngördüğü maksimum rasyonalite çerçevesinde biçimlenen davranış modeli toplumdan tümüyle izole olmuş özgür tercihler doğrultusunda gerçekleştiğinden, gerçek dışı olarak değerlendirilmekte ve sosyal sermaye yaklaşımının bu davranış modelini yumuşattığı ifade edilmektedir (Di Ciaccio, 2005: 44). Sosyal sermaye literatüründe ise sonuçlar, kalitatif ve sosyal olarak yapılandırılmış verilere dayandırılmaktadır. Yeni metodoloji, “rasyonel tercih teorisi” bakımından önemli bir kaymayı ifade etse de, buna yön veren eleştiriler sistem içi olup kapitalizmin özüne yönelik değildir. Bu çerçevede ideolojik gündeminin; toplumsal sorunlara bireyci çözümler üretmek olduğu belirtilmektedir (Spies-Butcher, 2003: 195- 197).

Sosyal sermaye, çoğunlukla *bir yatırım davranışının sonucu* olarak tanımlanmaktadır. Sosyal ilişkilere yapılan yatırım, karşılığında gelir yaratma amacı taşımakta ve bu bakımdan da sadece sosyal yapının bir unsuru olmayıp, bir kaynak kategorisi olarak sınıflandırılmaktadır (Klien, 2011b). Nitekim Lin (1999: 30), sosyal sermaye fikrinin temelinde *“beklenen kazançlar için sosyal ilişkilere yatırım yapmak”* düşüncesi olduğunu belirtirken, Coleman (1988: 98) sosyal sermayenin üretkenliğini vurgulamakta ve işlevleri doğrultusunda tanımlanması gerektiğini savunmaktadır. Bourdieu (1986) ise sosyal sermayeyi “sosyal ilişkilere veya grup üyeliğine bağlı olarak edinilen reel veya potansiyel kaynakların tümü” olarak tanımlamakta ve ağ ilişkilerini “yatırım stratejisinin ürünü” olarak kavramaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye, toplumsal refah yaratma sürecinin başlıca kaynağı olması yanında, bireylerin yaratılan refahtan pay alabilmesinin de temel mekanizması halini almaktadır.

“Ne bildiğin değil kimi tanıdığın önemlidir” (Woolcook ve Narayan, 2000: 225) diskuru ile açıklanan bu yaklaşımda; iş, gelir ve barınma koşulları herhangi bir sosyal ağa üye olmak yoluyla güvence altına alınmakta, üye olamama veya dışlanma durumu ise yoksulluğun açıklayıcı özelliklerinden biri olarak tanımlanmaktadır (Wilson 1996’dan akt. Woolcook ve Narayan, 2000: 226). Dolayısıyla yoksulluk, boyutları sosyal sermayenin birikim düzeyine göre belirlenen bir olgu olarak değerlendirilirken, üretim alanı ve sınıfsal ilişkilerin dışında tanımlanmış bir “bağımlı değişken” olma niteliği taşımaktadır.

Dünya Bankası da benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Risk yönetimi ve fırsatlar açısından, sosyal ağ ve organizasyonların yoksul insanların kaynak portföyündeki anahtar unsurlar olduğunu savunmakta ve sosyal sermayeyi “yoksulların sermayesi” olarak tanımlamaktadır (Das, 2004). Bu çerçevede sosyal sermayenin, toplumun özellikle temsil gücü olmayan kesimleri önündeki engelleri aşmak açısından “çok değerli bir yol” olduğu ileri sürülmektedir (Fox and Gershman, 2000). Zengin ve yoksulların farklı sermaye kaynaklarından beslenmesini öngören bu yaklaşımda, sermayenin farklı türleri arasındaki ilişki göz

ardı edilirken, refah tedbirleri de piyasanın belirlediği güç ilişkileri ve eşitsizliğini sürdürme çerçevesinde geliştirilmektedir.

Nitekim Spies-Butcher (2003), sosyal sermaye yaklaşımlarının amacını “geleneksel piyasa yaklaşımlarını iktisadi faaliyetin sosyal boyutu ile bütünleştirmek” diye tarif etmektedir. Bu yaklaşımların akademik işlevini ise “sosyal bilimleri bireyci ekonomik perspektif doğrultusunda yeniden biçimlendirme çabası” olarak değerlendirmekte ve sosyal sermayenin politika çıkarımlarını yorumlarken ideolojik farklılıkların belirleyici olduğuna dikkat çekmektedir.

Bir Kalkınma Aracı olarak Sosyal Sermaye ve Sınıfsal Sonuçları

Kalkınma düzeyini sermaye birikimi, sanayileşme ve teknolojik gelişim gibi unsurlarla açıklayan geleneksel tezlerin azgelişmişlik sorununa çözüm üretmemiş olması kalkınma paradigmasını yeniden biçimlendirmektedir. Yeni yaklaşım, dışa bağımlılığın azalmasını hedeflerken özkaynaklara daha fazla dayanan bir strateji ortaya koymaktadır. Buna göre her ülkenin iç dinamikleri doğrultusunda orijinal bir kalkınma yolu bulması gerektiği belirtilmekte ve kitlelerin, değişimin öznesi olarak, sürece aktif katılımının önemi vurgulanmaktadır (UNESCO, 1988’den aktaran Başkaya, 1994: 201).

Sosyal sermayenin bir toplumsal kalkınma mekanizmasına dönüşmesi ise Putnam’ın yaklaşımına dayanmaktadır. Sosyal sermaye ölçüğü bakımından bireyden gruba yönelen bu yaklaşım, sosyal sermaye olgusunu sivil toplumla birleştirmiş ve güven ilişkisine dayanan sivil toplum örgütlenmelerini sosyal sermaye birikiminin kuramsal temeli olarak değerlendirmiştir. Putnam yaklaşımı, güven ve sosyal ağlar yaygınlaştığı ölçüde bireylerin, işletmelerin hatta ülkelerin bile zenginleşeceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla sosyal sermayenin bir kalkınma aracına dönüşmesi; sivil toplum ile toplumsal refah ve zenginlik arasında doğrudan ilişki kuran bir yaklaşıma dayanmaktadır. (De Flippis, 2001: 784, 785).

Sivil toplumcu yaklaşım, sivil toplum örgütlenmeleri yoluyla oluşturulan sosyal ağlar çerçevesinde gelişecek güven ilişkisinin iktisadi faaliyeti ve işbirlikçi ticareti kolaylaştıracağı tezine dayanmaktadır. Buna göre artan işbirliği ve koordinasyon işlem maliyetlerini azaltacak ve ekonomik kalkınmayı hızlandıracaktır (Kovacı vd.,2009). Bununla beraber farklı ölçeklerdeki sosyal ağlar düzeyinde geliştirilen sivil dayanışmanın ortaya koyacağı “sosyal güvenlik işlevi” vurgulanmakta ve bunun kalkınma üzerindeki olumlu etkileri ifade edilmektedir.

Öte yandan devletin de sivil toplum örgütleri ile kuracağı işbirliğinin önemi dile getirilmekte ve “refah karması” olarak nitelendirilen bu yaklaşım özel sektör ve dini kuruluşların artan önemine dikkat çekmektedir. Sivil toplum örgütlerinin, yardımların ulaşılabilirliği açısından bürokratik kamu mekanizmalarına göre daha işlevsel olduğu ve esnek yapıları dolayısıyla ihtiyaca cevap verebilme kapasitesinin de daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Özdemir vd., 2009: 153, 172).

Fukuyama (2000) “demokrasinin olmazsa olmazı” olarak nitelendirdiği sivil toplumun, devlet gücüne karşı bireyi koruma işlevine dikkat çekmektedir. Bununla

beraber insanın korkusuzca yaşaması bakımından mülkiyet hakkının korunmasının ne denli önemli olduğunu vurgularken, bunu “devletin temel görevi” olarak değerlendirmektedir.

Dolayısıyla devletin, kapitalizmin bu evresindeki işlevi mülkiyet hakkının güvence altına alınmasıyla sınırlanmakta, piyasa işleyişinden kaynaklanan zafiyetlerin ise sivil toplum örgütlenmeleri yoluyla telafi edilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede devletin piyasayı denetleme işlevi ortadan kaldırılırken, yeni toplumsal kontrol alan ve mekanizmaları oluşmaktadır. Sivil toplum örgütleri devletin kamu hizmetleri kapsamındaki görevlerini üstlendiği ölçüde piyasa işleyişinden kaynaklanan eşitsizlik ve sosyal gerilimlere karşı bir emniyet sübabına dönüşmekte ve böylece bir toplumsal kontrol aracı olma işlevi göstermektedir (Öngen, 2004: 251).

Bu bağlamda yardımlaşma, dayanışmanın temel pratiği ve sosyal güvenliğin başlıca mekanizması halini almaktadır. Ancak enformel yapı ve ilişkiler çerçevesinde sağlanacak güvence, yardımda bulunacak kişi veya kurumun gönüllü edimine bağlı olduğundan bu dayanışma türü “sosyal” niteliği taşımayacaktır. Çünkü sosyal dayanışma, “*bak temelinde eşit bireylerin toplumun diğer üyelerine karşı zorunlu olan sorumluluk ve görevlerini kapsar*”. Bu dayanışma biçiminde ise kimi zaman ahlaki değerler, dini inançlar, vicdani kaygılar ve acıma duygusu ön plana çıkmakta ve kurulan ilişkiler farklı bakımlardan insan onurunu zedeleyici nitelikler barındırmaktadır. Oysa sosyal dayanışmanın temel amaçlarından biri de, insan onurunun korunmasıdır (Kapar, 2005: 11, 14).

Putnam’ın yaklaşımı ölçek bakımından bireyden uzaklaşsa da sosyal sermayeyi ölçmek bakımından bir çeşit metodolojik bireycilik ortaya koymaktadır. Sivil toplum örgütlenmelerinin “herkesin yararına olduğu” anlayışını benimserken toplumu bölen çıkar ayrılıklarını göz ardı etmekte ve bu örgütlenmeleri çıkar grubu olmaktan ziyade sosyal yaşamın bir özelliği olarak değerlendirmektedir (De Flippis, 2001: 785, 789). Dolayısıyla bu yaklaşım, sınıfsal çıkarları yok sayan ve sınıfsal örgütlenmeyi dışlayan bir sivil dayanışma anlayışı ortaya koymaktadır.

Nitekim Muntaner vd.(1999) tarafından yapılan bir çalışmada bu tip sivil toplum örgütlenmelerinin işçi sınıfını kapsamadığı yolunda ampirik bulgulara da ulaşılmıştır. Halk sağlığı alanındaki eşitsizliklerin giderilmesini araştıran bu çalışmada sivil örgütlere üyelik göstergeleri sosyal uyum ölçütü olarak tanımlanmış ve bu ölçütlerin sendika üyeliği gibi işçi sınıfına özgü katılım ve örgütlenme biçimlerini kapsamadığı ya da örgütlenmenin bu biçimlerine yeterli vurgunun yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede, sivil toplum aktivizminin mevcut göstergelerle ilişkilendirilen biçimleri bakımından işçi sınıfı ile bağlantılı olmadığı vurgulanmakta ve işçi sınıfının politik katılımı açısından sendika üyeliğinin işlev ve önemine dikkat çekilmektedir.

Benzer şekilde Kyu Park (2002) de Kore deneyiminden örnek vermekte ve 1997 krizi sonrası oluşturulan sivil ve dini dayanışma örgütlenmeleri sonucu, sınıf bilincinin yerini büyük ölçüde rasyonel bireyciliğe bıraktığına dikkat çekmektedir.

Sivil toplum yaklaşımının güç denge ve ilişkilerini dışlayan analizine karşı Bourdieu ise çatışan çıkarlar ve güç ilişkilerini ön plana çıkartmaktadır. O'na göre, sosyal sermayenin etkin işleyebilmesi için sınıflar arasındaki nesnel farklılıkların sembolik farklara dönüştürülmesi gerekmektedir. Buna karşılık rekabet ideolojisinin, eşitsiz yapıya ve egemen grupların ayrıcalıklarına etik ve entelektüel meşruiyet kazandırdığını belirtmektedir (Siisiäinen, 2000).

Bourdieu (1986) sosyal sermayenin diğer sermaye türlerine indirgenemese de bunlardan tümüyle bağımsız olamayacağını belirtirken, sosyal ağlar yoluyla örgütlenen güven ve dayanışmanın bir unsuru olabilmek için en az düzeyde de olsa nesnel homojenite gerektiğine dikkat çekmektedir. Sosyal sermayenin, bir aktörün kendi payına düşen sermayenin çarpan etkisini yansıttığını belirtmekte ve sosyal sermaye mirası devralan aktörler bakımından da her türlü durumdaki ilişkiyi kalıcı bağlara dönüştürme gücü bulunduğunu dile getirmektedir.

Benzer bir yaklaşım Lin (2005) tarafından da benimsenmektedir. Buna göre sosyal sermayenin kaynaklarından biri olarak değerlendirilen “yapı konumu”, bir aktörün sosyal tabakalaşma içindeki yeri olarak tarif edilmekte ve diğer hangi aktörlere ulaşabileceğini belirlemektedir.

Nitekim sosyal sermayenin ekonomik kalkınmadaki işlevine yönelik eleştiriler de çoğunlukla bu sınırlar içinde yer almakta ve yoksul kesimlerin hangi türden dayanışma ve işbirliklerine ulaşabildiği konusu ön plana çıkartılmaktadır. Örneğin Das (2004), sosyal sermayenin “bağımsız”, yoksulluğun ise “bağımlı” değişken olarak kurgulandığı bir teorinin savunulamaz olduğunu belirtirken, sosyal sermayenin bir kalkınma mekanizmasına dönüşmesini tümüyle reddetmemekte ancak yoksul insanların yaşadığı ekonomik ve politik koşulların sosyal sermaye ve tasarlanan maddi faydaları bakımından oldukça sınırlayıcı olduğuna dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede dayanışmacı (bonding) ve aracı* (bridging) sosyal sermaye türleri arasındaki fark vurgulanmaktadır. Buna göre aracı sosyal sermaye daha kurumsal nitelikteki yapılarla kurulan ilişki ağlarını ifade etmekte ancak yoksulların güçlü sosyal ilişkiler yapılandırabilme kapasitesinin aile mensupları veya yakın arkadaş çevresi (dayanışmacı sosyal sermaye) ile sınırlı olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir çeşit enformel güvenlik ağı olarak nitelendirilen bu yapılar ise ancak acil durumlarda pratik destek sağlayabilecektir. (Das, 2004).

Benzer şekilde De Flippis (2001) de, sosyal sermayenin toplumsal kalkınma bakımından önemli olduğunu düşünmekte ancak sivil toplum eksenli işbirliği yaklaşımının, sosyal sermayenin toplumsal kalkınmadaki potansiyelini daralttığını belirtmektedir. O'na göre sosyal sermayeyi sermayeden soyutlayan bu yaklaşımın daraltıcı etkisini ortadan kaldırmak için yoksul kesimler açısından kazançlı sosyal ilişkiler yapılandırmak ve mensup oldukları sosyal ağların güç ve sermaye akımı üzerinde kontrol sahibi olabilmelerini sağlamak gerekmektedir.

* Kavramların Türkçe karşılığı Öztaş (2007)'den alıntılanmıştır.

Sosyal sermaye ile diğer sermaye türleri arasındaki bağın göz ardı edilmesini eleştiren bu yaklaşımlara karşı Fine (2008) ise sosyal ve sermaye arasındaki ayrımın yapay olduğuna dikkat çekmektedir. Sermaye birikim koşulları gereği zaten sosyal olduğundan bunun dışında bir “sosyal” nitelik yüklemesi ana akım iktisadın gizli kabulüne dayanmaktadır.

Sermayenin sosyal niteliği, Fine (2008)’de de belirtildiği üzere, kapitalist mülkiyet ilişkileri çerçevesinde belirlenmekte ve sınıfsal ilişkiler biçiminde tezahür etmektedir. Dolayısıyla bu sosyallik; işbirliği doğuran uyumlu ilişkiler ekseninde değil, aksine tarihsel olarak çıkar çelişkisi ekseninde belirlenmiş eşitsiz üretim ilişkilerinin çatışmacı niteliğinden ileri gelir. Ancak bu eşitsizlik üretim alanı dışında tartışıldığı ölçüde, kalkınma perspektifi telafi edici mekanizma arayışı ile sınırlanmakta ve bu yaklaşım birikimin nesnel koşullarını göz ardı eden bir sosyallik anlayışı barındırmaktadır.

Sonuç

Sosyal uyum hedefi birikim rejiminin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmekte ve her farklı evrede ihtiyaç duyulan uyumun niteliği ve mekanizmaları da değişmektedir. Bu mekanizmalar çoğunlukla refah yaratma süreçleri ve toplumsal denetim ekseninde şekillendiğinden, her bir dönüşüm kurum, aktör ve politikalarıyla sosyal politika rejimini de yeniden yapılandırmaktadır. Güncel politikaya “kamu politikalarında reform” veya “kalkınmada yeni arayışlar” biçiminde yansıyan bu çabalar, toplumsal güç dengelerini birikimin yeni evresine uygun olarak muhafaza etme arayışlarıdır. Bu yaklaşım doğrultusunda “sosyal uyum”, toplumsal yapı ve işleyişin kapitalizmin konjonktürel ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirilmesi anlamını taşımaktadır.

Günümüzde uyum arayışı, serbest piyasa ekseninde şekillenmekte ve piyasanın toplumun tüm bileşenleriyle uyum içinde olduğunu savunan bir sivil toplum anlayışı hâkim hale gelmektedir. Sınıfsal çelişki ve bunun belirlediği toplumsal güç ilişkilerini göz ardı eden bu yaklaşım, sınıf dışı öğeler ekseninde örgütlenmiş bir dayanışma pratiği yapılandırmakta ve sınıf dışı örgütlü yapıların siyaset alanında yaygınlaşması bir “demokrasi” diskuru halini almaktadır. Dayanışma olgusu “çıkar”, “kazanç”, “beklenti” ve “karşılık alma” gibi unsurlara dayandırılmakta, “ortak değerler” üzerinden kurulan işbirliği ve yapıcı ilişkilerin bireysel çıkarları geliştirmek yanında “sosyal uyum” hedefini de gerçekleştireceği savunulmaktadır.

Özgürlük ve demokrasi olguları, *yalnızca kapitalizmin yeniden üretimi için vazgeçilmez olan* serbest piyasa işleyişi ile sınırlandırıldığı ölçüde, dayanışma ortak değerler temelinde belirlenmekte ve toplumsal eşitsizliğin nesnel koşulları sürerken toplum herhangi bir değer etrafında dayanışma sergileyebilmektedir. Bu çerçevede ortaya koyulan eşitlik anlayışı da piyasa yoluyla genişleyen seçenekler ve artan kişisel fırsatlar çerçevesinde tanımlanmakta ve “fırsat eşitliği” temelinde biçimlenmektedir.

Sosyal ağlar kapsamında örgütlenen ilişkilerin, kişisel çıkar ve refahı artırması tezine dayandırılan bu kalkınma yaklaşımı, sosyal ilişkileri bir kaynak kategorisine dönüştürmekte ve bir sermaye türü olarak değerlendirmektedir. Devletin piyasayı denetleme işlevinden tümüyle uzaklaştırıldığı bu süreçte, sosyal ağ ve organizasyonlar piyasa işleyişinden kaynaklanan eşitsizliklerin sosyal gerilimlere dönüşmesini engelleme işlevi üstlenmekte ve sosyal güvenlik mekanizmaları enformelleşmektedir. Birçok ampirik çalışma, bu tür refah yaratma süreçlerinin işçi sınıfını kapsamadığını ortaya koymakta ve bu doğrultuda sınıf bilincinin yerini büyük ölçüde rasyonel bireyciliğe bıraktığına dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acket, Sylvain, Monique Borsenberg, Paul Dickes, Francesco Sarracino (2011): Measuring And Validating Social Cohesion: A Bottom- Up Approach, CEPS Working Papers, No. 2011/08, (çevrimiçi), 17. 12. 2011, <http://www.oecd.org/dataoecd/11/33/46839973.pdf>
- Başkaya, Fikret (1994): Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Beauvais, Caroline, Jane Jenson (2002): Social Cohesion: Updating The State of The Research, CPRN Discussion Paper, F (22), (çevrimiçi), 09. 04. 2011, http://www.cprn.org/documents/12949_en.pdf
- Berger Schmitt, Regina (2002): “Social Cohesion Between The Member States of European Union: Past Developments And Prospects For An Enlarged Union”, Czech Sociological Review, vol. 38 (6), pp. 721-748.
- Berger Schmitt, Regina (2000): Social Cohesion As An Aspect of The Quality of Societies: Concept And Measurement, EU Reporting Working Paper, No. 14, (çevrimiçi), 14. 09. 2011, http://www.gesis.org/fileadmin/upload/dienstleistung/daten/soz_indikatoren/eusi/paper14.pdf
- Berman, Yitzhak, David Philips (2004): Indicators for Social Cohesion, Paper Submitted to The European Network on Indicators of Social Quality of The European Foundation On Social Quality, Amsterdam, (çevrimiçi), 19. 04. 2011, <http://www.socialquality.org/site/ima/Indicators-June-2004.pdf>
- Bernard, Paul (1999): Social Cohesion: A Critique, CPRN Discussion Paper, F (09), (çevrimiçi), 07. 02. 2011, http://www.cprn.org/documents/15743_en.pdf
- Bourdieu, Pierre (1986): “The Forms of Capital”, (çevrimiçi), 07. 02. 2012, <http://econ.tau.ac.il/papers/publicf/Zeltzer1.pdf>
- Byrne, David (1999): Social Exclusion, Open University Press, Buckingham.
- Chan, Joseph, Ho- Pong To, Elanie Chan (2006): “Reconsidering Social Cohesion: Developing A Definition And Analytical Framework For Empirical Research”, Social Indicators Research, vol. 75 (2), pp. 273- 302.
- Coleman, James S. (1988): “Social Capital In The Creation of Human Capital”, The American Journal of Sociology vol. 94 (supplement), pp. 95- 120.
- Das, Raju J (2004): “Social Capital and The Poverty of The Wage Labor Class: Problems with the Social Capital Theory”, Transactions of The Institute of British Geographers, v. 29 (1), pp. 27-45.
- De Filippis, James (2001): “The Myth of Social Capital in Community Development”, Housing Policy Debate, vol. 12 (4), pp. 781- 806.
- Di Ciaccio, Simona (2005), “Social Capital: Social Relations and Economic Rationality”, Crossroads, vol. 5 (1), pp. 43- 77.

- Easterly, William, Jozef Ritzan, Michael Woolcock (2006): Social Cohesion, Institutions and Growth, Center For Global Development Working Papers, No. 94, (çevrimiçi), 05. 08. 2009, <http://cdi.mecon.gov.ar/biblio/doc/cgdev/wp94.pdf>
- Ekim, Başak (2007): “Sosyal Dışlanma İle Mücadelede Hak Temelli Yaklaşım: Avrupa Yoksulluk İle Mücadele Ağı”, Tes- İş Dergisi (Haziran), s. 81- 82.
- Fine, Ben (2008): Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler, Çev., Ayşegül Kars, Yordam Kitap, İstanbul.
- Fontainha, Elsa (2005): “Social Cohesion Across Europe: Does Time allocation Matter”, Transfer: European Review of Labor and Research, vol. 11 (1), pp. 97- 111.
- Fox, Jonathan, John Gershman (2000): “The World Bank And Social Capital: Lessons From Ten Rural Development Projects in The Philippines and Mexico”, Policy Sciences (33), pp. 399- 419.
- Friedkin, Noah E. (2004): “Social Cohesion”, Annual Review of Sociology, vol. 30, pp. 409- 425.
- Fukuyama, Francis (2000): Social Capital And Civil Society, IMF Working Paper, WP/00/74, (çevrimiçi), 05. 04. 2011, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2000/wp0074.pdf>
- Güney, Atilla, Yasemin Özügürlü, Metin Altıok, Yüksel Akkaya (2005): “Sermaye Birikimi, Kriz ve Yeniden Üretim Sürecinde Devlet- Ekonomi İlişkisinin Tartışılması”, Türkiye Sosyalist İktisat Kongresi Bildirileri, İstanbul, s. 231- 270.
- Jenson, Jane (2010): Defining and Measuring Social Cohesion, Commonwealth Secretariat, London.
- Jenson, Jane (1998): Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research, CPRN Discussion Paper, F (03), (çevrimiçi), 08. 09. 2011, http://www.cprn.org/documents/15723_en.pdf
- Kapar, Recep (2005): Sosyal Korumanın İşgücü Piyasasına Etkisi, DİSK Birleşik Metal- İş Yayınları, No: 17/2005, İstanbul.
- Klein, Carlo (2011a): Do We Need Social Cohesion to Be Happy, CEPS Working Papers, No. 2011/06, (çevrimiçi), 01. 12. 2011, <http://www.ceps.lu/pdf/3/art1612.pdf>
- Klein, Carlo (2011b): Social Capital or Social Cohesion: What Matters For Subjective Well- being (SWB), CEPS Working Papers, No. 2011/36, (çevrimiçi), 01. 12. 2011, <http://www.ceps.lu/pdf/3/art1651.pdf>
- Kovacı, Süreyya, Murat Belke, Ali Koç (2009): İktisadi Kalkınmaya Yeni Yaklaşımlar: Sosyal Sermayenin ve Kurumların Artan Rolü, Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Davraz Kongresi, 24- 27 Eylül, (çevrimiçi), 11. 06. 2011, www.idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma8.pdf
- Kyu Park, Cheol (2002): “Social Capital In Structural Reform- Korea’s Experience-”, (çevrimiçi), 12. 12. 2011, <http://www.esri.go.jp/jp/workshop/030325/030325paper7.pdf>

- Lin, Nan (2005): "A Network Theory of Social Capital", (çevrimiçi), 07. 11. 2011, <http://www.pro-classic.com/ethnicgv/SN/SC/paper-final-041605.pdf>
- Lin, Nan (1999): "Building A New Theory of Social Capital", *Connections*, vol. 22 (1), pp. 28- 51.
- Mc Neil, Desmond (2006): "The Diffusion of Ideas in Development Theory and Policy", *Global Social Policy*, 6(3), pp. 334- 354.
- Muntaner, Charles, Gary Oates, John Lynch (1999): "A Content Validity Analysis Using A Nonrecursive Structural Equation Model", *Annals of The New York Academy of Sciences*, vol. 896, pp. 409- 413.
- Ongan, Nilgün (2009): "Ekonomik Kriz Çerçevesinde Değişen Sosyal Politika Anlayışı", *Tes- İş Dergisi* (Mart), s. 102- 106.
- Öngen, Tülin (2004): "Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri", I. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, 22- 24 Ocak, Ankara, s. 246- 253.
- Özdemir, Süleyman, Halis Başel, Hasan Şenocak (2009): "Sivil Toplum Kuruluşları (STK) 'nın Artan Önemi ve Üsküdar'da Faaliyet Gösteren Bazı STK'lar Üzerine Bir Araştırma", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, S: 56, s. 152- 233.
- Öztaş, Nail (2007): "Sosyal Sermayenin Ağbağ Kuram(lar): Dayanımcı ve Aracı Sosyal Sermaye", *Amme İdaresi Dergisi*, C: 40 (3), s. 79- 98.
- Özüğurlu, Aynur (2006): "Kamunun Trajedisi Ya Da Emegın Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik", *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi* (12), s. 188- 213.
- Rajulton, Fernando, Zenaida R. Ravanera, Roderic Beaujot (2007): "Measuring Social Cohesion: An Experiment Using The Canadian National Survey of Giving, Volunteering And Participating", *Social Indicators Research*, vol. 80 (3), pp. 461- 492.
- Sabatini, Fabio (2005): *The Empirics of Social Capital and Economic Development: A Critical Perspective*, Econ WPA Paper, No. 0512008, (çevrimiçi), 09. 06. 2010, <http://129.3.20.41/eps/dev/papers/0512/0512008.pdf>
- Siisiainen, Martti (2000): *Two Concepts of Social Capital: Bourdieu vs. Putnam*, ISTR Fourth International Conference, July 5- 8, (çevrimiçi), 03. 07. 2011, <http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/7661/siisiainen.pdf?sequence=1>
- Spies- Butcher, Benjamin (2003): "Social Capital in Economics: Why Social Capital Does Not Mean the End of Ideology", *Australian Review of Public Affairs*, vol. 3, pp. 181- 203.
- Wilson, William Julius (1996): *When Work Disappears: The World of The New Urban Poor*, New York.
- Wood, Ellen Meiksins (2008): *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, Çev., Şahin Artan, Yordam Kitap, İstanbul.

- Woolcock, Michael, Deep Narayan (2000):”Social Capital: Implications for Development Theory, Research and Policy”, The World Bank Research Observer, vol. 15 (2), pp. 225- 249.
- Woolley, Frances (1998): Social Cohesion And Voluntary Activities: Making Connections, Conference On The State of Living Standards And The Quality of Life In Canada, October 30- 31, Ottawa.
- Wydick, Bruce (1999): “Can Social Cohesion Be Harnessed To Repair Market Failures”, The Economic Journal, vol. 109 (457), pp. 463- 475.
- Zetter, Roger, David Griffiths, Nando Sigona, Don Flynn, Tauhid Pasha, Rhian Beynon (2006): Immigration, Social Cohesion and Social Capital: What Are the Links, Joseph Rowntree Foundation, London.

